

ספרות בחינוך הממלכתי דתי

התשתית המדרשית לסיפור כיבוד אב¹ / עגנון

מאת מירב ראובינר

סיפור זה נותח לפרטיו בכתב העת המקוון ממעמקים². מחברת המאמר התייחסה לכמה תשתיות מקראיות ומדרשיות, אך לא הייתה במאמרה התייחסות לקשר בין הסיפור ובין שני סיפורים המופיעים במסכת קידושין, ועוסקים בנושא של כיבוד הורים: הסיפור על אבימי ובניו והסיפור על דמה בן נתינה.

תשתית מדרשית זו מעמיקה את האירוניה, ושופכת אור חדש על הכתוב. עגנון אורג אותה בסיפור כשטיח מופלא. כל מה שקורה ביחס למצוות כיבוד אב בסיפורו, מנוגד לחלוטין לסיפורי הגמרא המעלים על נס את כיבוד ההורים של אבימי ושל דמה בן נתינה. מעניינת העובדה שהמילה אב מופיעה גם בשמו של אבימי וגם בשמו של ר' אבהו. אביו.

1. הסיפור על ר' אבימי ובניו:

בבלי, קידושין דל"א ע"ב:

"ומביאו לחיי העולם הבא אמר רבי אבהו כגון אבימי ברי קיים מצות כיבוד חמשה בני סמכי הוה ליה לאבימי בחיי אביו וכי הוה אתא רבי אבהו קרי אבבא רהיט ואזיל ופתח ליה ואמר אין אין עד דמטאי. התם יומא חד אמר ליה אשקין מיא אדאייתי ליה נמנם גחין קאי עליה עד דאיתער איסתייעא מילתיה ודרש אבימי מזמור לאסף".

תרגום:

אבימי - היו לו חמשה בנים גדולים, וכאשר היה אביו - רבי אבהו, דופק על דלת ביתו, היה אבימי רץ בעצמו לפתוח את הדלת, ולא היה נותן לאף אחד לפתוח. ובהליכתו עד הדלת, היה אבימי קורא שוב ושוב: "כן, כן, אבא, אני בא, אני פותח...".

פעם אחת ביקש ממנו אביו: "השקני מים". הלך אבימי להביא את מבוקשו, והנה כשחזר מצא את אביו נמנם. לא הניח אבימי את הכוס ליד אביו והלך, שאין זה כבוד, אלא עמד לפני אביו כעבד לפני רבו כשהכוס בידו, והמתין לו עד שיתעורר. הסתייע לו ודרש את "מזמור לאסף".

2. הסיפור על דמה בן נתינה:

בבבלי, קידושין לא ע"א:

¹ ש"י עגנון, אלו ואלו, עמ' קצ"ג, שוקן, תל אביב 1978

² סילורסטון דבורה, "ממעמקים", גליון מס' 14, אדר א', תשס"ח

"בעו מיניה מרב עולא: עד היכן כיבוד אב ואם?
אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון, **ודמה** בן נתינה שמו.
פעם אחת בקשו חכמים פרקמטיא בששים ריבוא שטר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו.
אמר רב יהודה אמר שמואל: שאלו את רבי אליעזר³: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו.
בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שטר, ורב כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו.
לשנה האחרת נתן הקב"ה שטר, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו.
נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכך, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא.
ואמר רבי חנינא: ומה מי שאינו מצווה ועושה - כך, מצווה ועושה על אחת כמה וכמה, דאמר רבי חנינא: גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה אמר רב יוסף: מריש הוה אמינא: מאן דהוה אמר לי הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן המצות - עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא! השתא, דשמעיתא להא דאמר רבי חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה - אדרבה: מאן דאמר לי דאין הלכה כרבי יהודה עבידנא יומא טבא לרבנן".

תרגום החלק הארמי:

"..... אמר רב יוסף: מראש הייתי: מי שיהא אומר לי הלכה כר' יהודה, שאמר: סומא פטור מן המצוות - עושה אני יום טוב לחכמים, שהרי איני מצווה ואני עושה, וגדול שכרי. עכשיו ששמעתי את זה שאמר ר' חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה, אם כן אדרבה (להיפך), מי שאומר לי שאין הלכה כר' יהודה וסומא חייב במצוות אז עושה אני יום טוב לחכמים שהרי גדול מי שמצווה.....".

כי אתא רב דימי, אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אימו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה.

הסיפור בירושלמי קידושין דף כ' :

עד איכן הוא כיבוד אב ואם?
אמר להן: ולי אתם שואלין?! לכו שאלו לדמה בן נתינה.
דמה בן נתינה ראש פטר כולי הווה.
פעם אחת הייתה אמו מסטרתו לפני כולי שלו, ונפל קורדקסין שלה מידה, והושיט לה כדי שלא תצטער.
אמר רבי חזקיה: הגוי האשקלוני היה, וראש כל פטר בולי היה, ואבן שישב עליה אביו לא ישב עליה מימיו, וכיון שמת עשה אותה יראה משלו.
פעם אחת אבדה ישפה של בנימין.
אמרין: "מאן דאית ליה טבא דכוותה?"
אמרין: "דאית לדמה בן נתינה!"
אזלון לגביה ופסקו ליה עימיה במאה דינרין.
סליק, בעא מייתיתא להון, ואשכח לאבוי דמך

ואית דאמרין: מפתחא דתיבותא הווה יהיב גוא אצבעיה דאבוה,
ואית דאמרין: ריגליה הוות פשיטה על תיבותא.
נחת לגביהון, אמר לון: "לא יכילית מייתיתיה לכון."
אמרין: דילמא דהוא בעי פריטין טובן.
אסקיניה למאתים, אסקיניה לאלף.
כיון דאיתעיר אביו מן שינתיה, סלק ואייתיתיה להון.
בעו מיתן ליה כד פסקו לה לאחרייא ולא קביל, לבסוף, דהיינו אלף דינרים)
אמר: מה אנא מזבנא לכון איקרא דאבהתי בפריטין?
מה פרע לו הקב"ה שר? אמר רבי יוסי בי רבי בון בו בלילה ילדה פרתו אדומה ושקלו לו
ישראל משקלה זהב ושקלוה.

תרגום:

פעם אחת אבדה ישפה שלבנימין
אמרו: מי הוא שיש לו טובה שכמותה
אמרו: יש לדמה בן נתינה.
הלכו אצלו ופסק להם עמו במאה דינרים
עלה רצה להביא להם
מצא את אביו ישן
יש שאומרים מפתח התיבה היה נתון באצבעו של אביו
ויש שאומרים רגלו היתה פשוטה על התיבה
ירד אצלם אמר להם, לא יכולתי להביאה לכם
אמרו אולי הוא רוצה יותר מעות
העלוהו למאתיים העלוהו לאלף
כיוון שניעור אביו משנתו עלה והביאה להם
רצו להביא לו כמו שפסקו לו באחרונה
ולא קיבל עליו
אמר, מה מוכר אני לכם את כיבוד אבותי במעות?
איני נהנה מכיבוד אבותי כלום.
מה פרע לו הקב"ה שר, אמר ר' יוסי בר' בון
בו בלילה ילדה פרתו אדומה
ושקלו לו כל ישראל משקלה בזהב.

הסיפור "כיבוד אב" הוא סיפור מאוד אירוני. עגנון מספר על אב שהלך עם חמשת בניו
ליריד(רמז מטרים ל"מכירה הפומבית" של מצוות כיבוד הורים שתתרחש מאוחר יותר
בסיפור).

בלילה במלון, כאשר ביקש מהם האב להביא לו מים לשתות, עשו הבנים מכירה פומבית של
המצווה, ולבסוף בן הזקונים שזכה כביכול במצווה, "כיבוד" את אביו בה (היפוך היוצרות...)
אירוני במיוחד הוא הסיום: "ואביהם של בנים, אם לא מת באותו לילה מצימאון, זכה ונשתתף
בסעודת הבנים שעשו במעות שבאו להם ממכירת המצווה". (מזכיר סיום של אגדה, אבל
כמובן במהופך).

לאבימי במדרש יש חמישה בנים, וכך גם ל"אדם אחד שבארץ אשכנז" של עגנון. אדם זה ובניו מוכרים סחורה ביריד ומרוויחים "יפה יפה" (האם יש כאן רמז ל"ישפה" של דמה בן נתינה?) ורואים "שכר טוב".

ואילו במדרש מס' 2 דמה בן נתינה לא מוכן למכור את "סחורתו" כדי שלא להעיר את אביו, ואת שכרו הוא מקבל על מצוות כיבוד הורים מאת הקב"ה: "לשנה אחרת נתן הקב"ה שכרו".

בלילה במלון עושה אב הבנים סעודה לבניו "בדגים... בבצלים וקישואים", כאן יש תשתית מקראית של תלונות בנ"י במדבר: "וְהָאֶסְפָּסֶף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תְּאַנְהוּ וַיִּשְׁבוּ וַיִּכְּפוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יֵאָכְלֵנוּ בְּשָׂר. זָכְרָנוּ אֶת-הַדָּגָה אֲשֶׁר-נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקֶּשְׂאִים וְאֶת הָאֶבְטָחִים"⁴ שמטרימה את כפיות הטובה של הבנים כלפי אביהם, שהיא כמו כפיות הטובה של בנ"י כלפי הקב"ה במדבר.

הבנים בשלב זה עולים על מיטתם והולכים לישון, וזאת בניגוד לסיפור דמה בן נתינה שבו האב ישן, ובנו אינו רוצה להעירו.

האב מבקש מבנו שיביא לו מים. דבורה סילוורסטון⁵, במאמרה, עמדה יפה על התשתית המקראית של עבד אברהם ורבקה, כאשר הוא אומר "הגמיאני נא מעט מים מכדך"⁶ והיא במהירות משקה אותו ואת גמליו. ואולם ברצוני להקביל זאת דווקא לאביו של אבימי, ר' אבהו (מקור מס' 1), שמבקש ממנו באותן מילים של הבן בסיפורו של עגנון "השקני מים", והוא הולך מיד ועומד עם הכוס עד שאביו מתעורר, בניגוד מוחלט למה שיקרה אחר כך עם בנו של האב בסיפורו של עגנון, שכתוב עליו: "נתרשל בנו של אבא לעמוד ממיטתו החמה".

צריך כאן להזכיר שוב, שבניגוד לאביו של אבימי שמנמנם על מיטתו, בסיפורינו הבן הוא שישן: "נתרשל בנו של אבא לעמוד ממיטתו החמה". כתוב בנו של אבא, ואין לשניהם שם, לא לאב ולא לבן כי בעצם מדובר במעין אלגוריה, שבה חשובה רק העובדה שמדובר בבן ובאביו ובמערכת היחסים ביניהם.

יתכן כי עגנון מדגיש את העובדה שמדובר ב"אכסניה של נוכרים", כדי לרמוז לקורא על הנוכרי, דמה בן נתינה שאליו שלחו חכמים את תלמידיהם כדי ללמוד כיבוד אב ואם...

השימוש שעושה עגנון בסיפור זה הוא מתוחכם מאוד, משום שאבימי אינו נותן לבניו לכבד את אביו, ר' אבהו למרות שהם תלמידי חכמים, כלומר גם גדולים וגם צדיקים ויכולים לקיים את המצווה במקומו, מכיוון שהוא רוצה לזכות במצווה בעצמו.

גם בסיפורנו בסופו של דבר הבנים לא מקיימים את המצווה, ובסופו של דבר "מזכים" בה את אביהם, אבל כמובן מסיבות של עצלות, "כאילו היא כשאר מצוות שליבים של בני אדם גס בהם", כפי שאומר בן הזקונים, ולא מזריזות בכיבוד הורים, כמו אצל אבימי.

הבן הגדול עושה מכירה פומבית ו"מוכר את המצווה" למרבה במחיר. ושוב, אנו חוזרים לדמה בן נתינה, שלא היה מוכן למכור את האבן היקרה, אם זה פוגע בכבוד אביו ובשנתו. רמז לכך אפשר למצוא בדברי הבן: "נעשה לנו סעודה בדמיה", השימוש במילה זו דווקא מחזיר אותנו לסיפורו של דמה בן נתינה. החזרה על השורש נ.ת.ן. בדבריו מחזירה אותנו אף

⁴ במדבר י"א,ה'

⁵ ראה הערה מס' 1

⁶ בראשית כ"ג / י"ז

היא לדמה בן **נתינה**: "נמכור את המצווה למי שיייתן יותר...מי כאן נותן יותר, אין כאן מי שנותן יותר".

שימוש זה אף הוא מאוד אירוני שהרי חכמים רצו לתת לדמה יותר, והעלו במחיר מששים רבוא לשמונים ריבוא (בבלי), או בירושלמי ממאתיים לאלף, (שזה מזכיר כמובן את המכירה הפומבית של הבן בסיפור), אבל הוא לא הסכים לקחת מהם.

כשבאו מאוחר יותר אמר להם: "אם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי", (הם נותנים, בניגוד לבנים בסיפור שנותנים כסף בעד המצווה). ולמרות זאת הוא אינו רוצה להרוויח מכבוד אבותיו כפי שכתוב בירושלמי: "אמר: **מה, מוכר אני לכם את כבוד אבותי במעות?!**", וזה בדיוק מה שעושים הבנים בסיפורו של עגנון, "מוכרים את המצווה" במעות למרבה במחיר.

עוד אומר הבן: "אבינו צמא ומבקש מים, הרי שמצווה גדולה היא להביא לו מים". כאן מעמת עגנון את דברי הבן עם הדיון שבא בגמרא (בגרסת הבבלי שם בהמשך) לגבי "גדול המצווה ועושה", ומראה שגם אם חז"ל רצו להראות שגדול המצווה ועושה, הרי שדמה בן נתינה שלא צווה ועשה, כיבד את אביו הרבה יותר מאשר אותו בן בסיפור, שצווה ובעצם לא עשה...

כתוב לגבי הבן הבכור: "**קרא** בקול ובנעימה: הבאת כוס מים לאבא, הבאת כוס מים לאבא...!". הבן קורא שוב ושוב כדי "למכור את המצווה", ואילו לגבי אבימי כתוב **שקרא** שוב ושוב: אבא אבא אני בא...", ובכך קיים את המצווה ברגש ובהידור.

האחים השני השלישי והרביעי מעלים את המחיר, וכאן ישנה השהיה ותקווה, שכן הזקונים "יציל את המצב". ואולם, הוא **מצטער** בליבו, וזה שוב אירוני כי אצל דמה כתוב בבלי "ולא **ציערו**" (את אביו), ואחר כך כתוב "שמצוות כיבוד אב קלה בעיניהם של אחיו כל כך שממעטין **בדמיה**" שוב אזכורו של דמה בן נתינה דרך הדמים.

לבסוף, הבן הצעיר: "הוציא ראשו מן הכר", וכאן שוב יש שימוש מעניין במדרש משום שהמפתח היה מונח תחת מראשותיו של אביו של דמה, וזה דומה ל"תחת כרו", ודמה אינו מעיר את אביו, וכאן הבן מתעורר כביכול משנתו כארי, וצועק את הסכום שהוא נותן למכירת המצווה...

כאן הזכירה יפה סילוורסטון⁷ במאמרה את הביטוי "הווי עז כארי לעשות רצון אביך שבשמים"⁸, שמוזכר כאן באופן אירוני, משום שהוא כמובן לא עושה כאן, לא את רצון אביו, וגם לא את רצון אביו שבשמים, שציווה לכבד את ההורים.

והבן הקטן, מזכיר שוב שהמצווה עלתה לו **בדמים מרובים**, ומכבד בה את אביו, ושוב היפוך יוצרות, הוא "**מכבד** את אביו" בכסף אבל בסופו של דבר, לא מקיים מצוות כיבוד הורים ולא מביא לו אפילו כוס מים... (שזה בעצם דבר מינימלי).

היפוך יוצרות נוסף, מתרחש בסוף הסיפור כאשר הבן הבכור קורא לאביו: "**יעמוד**", כאילו זכה בעליה לתורה, ו"כשם שקרא הוא כך קראו שאר כל אחיו". אבימי **עומד** עד שאביו

⁷ ראה הערה מס' 1

⁸ אבות, ה' / כ"ד

מתעורר, ואילו הבנים כביכול גורמים לאביהם **לעמוד**, והם ישנים "עד שנשמע קול נחרתם מסוף הבית ועד סופו..."⁹.

משפט הסיום של הסיפור הינו שיא האירוניה העגנונית: "ואביהם של בנים, אם לא מת באותו לילה מצימאון, זכה ונשתתף בסעודת הבנים שעשו במעות שבאו להם ממכירת המצווה".

⁹ על פי מאמר חז"ל: "ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו..." – לשון הגזמה, וכן אחד מהקולות הללו הוא קול יציאת הנשמה, שבדרך אירונית מזכיר את האב "אם לא מת באותו לילה מצימאון...".